

Dobos Balázs¹

Személyi elvű kulturális autonómiák Közép- és Délkelet-Európában – elmélet és gyakorlat

Közép- és Kelet-Európában az államszocialista rendszerek bukását és nem egy esetben a függetlenség elnyerését követően napjainkra már mintegy tucatnyi ország hivatkozik a személyi elvű kulturális autonómiára a jogszabályaiban és politikáiban, és közülük többen a közjogi, a regisztrált kisebbségi szavazók által választott kisebbségi tanácsok vagy önkormányzatok típusát alakították ki. Mindezzel párhuzamosan a szakirodalomban az autonómia ezen formájával kapcsolatban egy sor normatív jellegű elvárás is megfogalmazódott. A tanulmány célja, hogy ez utóbbiakat összevesse a gyakorlattal, hogy megvizsgálja, vajon ezek azonosíthatók-e, és miként, a választott modellt alkalmazó rendszerekben, elsősorban a magyarországi nemzetiségi önkormányzatok, a szerbiai nemzeti tanácsok, a horvátországi kisebbségi tanácsok és képviselők, illetve a szlovéniai nemzeti önkormányzati közösségek esetében. Ennek során rövid áttekintést ad ezen személyi elvű autonómiák főbb jellemzőiről, illetve a modellt kísérő fontosabb elméleti és normatív megállapításokról, majd azt a kérdést járja körül, hogy a vizsgált esetek mennyiben képesek elérni a sokszor területileg szétszórtnak elhelyezkedő csoporttagokat, és őket a közéleti részvételre, a regisztrációra és a kisebbségi választásokon való voksolásra ösztönözni. Továbbá, a várakozásokhoz képest vajon mennyiben növelik, vagy ellenkezőleg, csökkentik a kisebbségi elitek szerepét, és járulnak hozzá az érintett közösségek belső demokráciájához.

Kulcsszavak: személyi elvű kulturális autonómia, kisebbségi választások, kisebbségi jogok, kisebbségi képviselet, politikai mobilizáció

¹ Dr. Dobos Balázs, PhD: tudományos főmunkatárs (Társadalomtudományi Kutatóközpont, Kisebbségkutató Intézet), e-mail: dobos.balazs@tk.mta.hu A tanulmány az MTA Bolyai János kutatási ösztöndíj, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium támogatásával, az Új Nemzeti Kiválóság Program keretében készült.

Bevezetés

A különböző kisebbségi és etnoregionális közösségek számára a világ számos pontján kialakított területi autonómiák intézményi kereteinek és működési gyakorlatának vizsgálatához képest az autonómiák másik ideáltípusát, a magyar nyelvű szakirodalomban leginkább személyi elvű vagy kulturális autonómiaként hivatkozott formát és konkrét eseteit csak az utóbbi egy-másfél évtizedben kezdi övezni növekvő nemzetközi érdeklődés. Ennek okai között szerepelhet, hogy a személyi elvű vagy nem területi autonómia önmagában még meglehetősen általános fogalom, és nem egy meghatározott modellt takar,² ezért különböző jelzős megjelöléseket (személyi, kulturális, területen kívüli stb.) és a hozzájuk kapcsolódó definíciós kísérleteket, elméleteket és gyakorlatokat ölelheti fel.

Ezek sorában a nemzeti-kulturális autonómia, tulajdonképpen a szűkebb értelemben vett személyi elvű autonómia az, amely egyrészt alaposan kidolgozott elméleti háttérrel bír – elsősorban az Osztrák–Magyar Monarchia osztrák szociáldemokrata gondolkodóinak (Karl Renner, Otto Bauer) és a két világháború közötti balti teoretikusoknak köszönhetően –, másrészt pedig a Balkánon az oszmán milletrendszer, északabbra főként az 1905-ös, németek és csehek közötti és a gyakorlatba is átültetett morvaországi etnikai kiegyezés, valamint az 1925-ös észtországi törvény következtében komoly történeti előképekkel is rendelkezik. Közép- és Kelet-Európában az államszocialista rendszerek bukását és nem egy esetben a függetlenség elnyerését követően napjainkra már mintegy tucatnyi ország hivatkozik a személyi elvű autonómiára a jogszabályaiban és politikáiban (Magyarországon kívül elsősorban Észtország, Horvátország, Koszovó, Lettország, Macedónia, Montenegró, Oroszország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna). Ilyenformán – bár találunk sokat idézett példákat más régiókban is, köztük a szorbok autonómiáját Németországban vagy a számi parlamenteket az észak-európai országokban – a modell nagyban sajátos közép-európai terméknek is tekinthető.

Azonban az autonómia melletti elköteleződéshez még a fent szereplő országok közül sem mindegyikben társulnak feltétlenül intézményi-szervezeti következmények, kiváltképp a közösség tagjai által választott és működő testületek.

² Ephraim Nimni: The conceptual challenge of non-territorial autonomy. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013. 1–24.

Holott a modell kulcseleme, hogy az egyéni részvételre összpontosítva lefedje a legtöbbször szétszórtnak elhelyezkedő, adott kisebbségi csoporthoz tartozókat az országon belül lakhelyüktől és helyi számarányuktól függetlenül, ezért feltételez már valamilyen szintű intézményesülést, legalább egy intézményt országos vagy alacsonyabb szinten, amely tömöríteni és megszervezni képes a közösséget,³ és kifelé képviselni tudja az érdekeiket a sajátosságaik megőrzése érdekében. Az intézmény egyaránt létrehozható magánjogi, egyesületi alapon vagy közjogilag, a regisztrált kisebbségi szavazók által választott kisebbségi tanácsok vagy önkormányzatok formájában. Jelen elemzés elsősorban ez utóbbiakra fókuszál: a térségből az észtországi nemzeti kulturális tanácsok és a magyarországi nemzetiségi önkormányzatok mellett idetartoznak a nemzeti tanácsok Szerbiában, a kisebbségi tanácsok és képviselők rendszere Horvátországban, illetve a nemzeti önkormányzati közösségek Szlovéniában. Ami kétségtől mentesen összeköti őket, az a felépítésük azon alapeleme, hogy a testületek minden tagját az előzetesen nyilvántartásba vett kisebbségi szavazók választhatják, miközben az intézményi szerkezetük egyéb vonásaiban, feladat- és hatásköreikben, jogosítványaikban, erőforrásaikban és politikai lehetőségeikben már komoly eltéréseket mutatnak.

Némileg különbözik a fentiektől, ezért ki is esik az elemzés köréből a montenegrói szabályozás: a kisebbségi jogokról és szabadságokról szóló 2006-os törvény következő évi módosítása szerint ugyanis a kisebbségi tanácsokat csak részben választják meg az erre a célra összehívott elektori gyűléseken, amelyeken az adott közösséghez tartozó és a jelölést elfogadó személyek vehetnek részt, ugyanakkor bármiféle kisebbségi regisztrációs kötelezettség nélkül. Elektor lehet bármely nagykorú állampolgár, aki a közösség soraiból – a népszámláláson kimutatott nagyság szerint – legalább 30, 60 vagy 100 támogató aláírást összegyűjtött.⁴ A választott tagok mellett a tanácsoknak hivatalból tagjai a közösségek olyan további vezetői, mint a kisebbségi parlamenti képviselők, a kisebbségi pártok vezetői, illetve azon polgármesterek, akik az érintett kisebbséghez tartoznak. Hasonlóan Szlovéniában, ahol a roma közösség korántsem rendelkezik a jogok

³ Hans-Joachim Heintze: On the legal understanding of autonomy. In Markku Suksi (szerk.): *Autonomy: applications and implications*. The Hague, Kluwer Law International, 1998. 22.

⁴ *Law on minority rights and freedoms*. 2006. Legutóbb 2017–2018 fordulóján rendeztek horvát, roma, bosnyák, muszlim, szerb és albán elektori gyűléseket Montenegróban.

akkora terjedelmével, mint az olasz és a magyar kisebbség, a Roma Tanácsnak egyaránt vannak választott és funkcióból adódó tagjai.⁵

A sokszínűség kezeléséhez kapcsolódó különböző, integrációs és akkomodációs megközelítéseknek mind megvannak a maguk előnyei és hátrányai, és nincs ez másként a személyi elvű autonómiák esetében sem. A kérdéssel foglalkozó, növekvő számú nemzetközi szakirodalom leginkább történeti, elméleti-normatív és gyakorlati-működési szempontból járja körül a modell által felvetett kérdéseket és a létező példákat,⁶ miközben egy sor normatív várakozást is támaszt vele szemben. Ezeket alapul véve, jelen tanulmány célja, hogy ezen elvárásokat összevesse a gyakorlattal, hogy megvizsgálja, vajon ezek azonosíthatók-e, és miként, a választott modellt alkalmazó rendszerekben, elsősorban Magyarországon és a három szomszédos, volt jugoszláv köztársaságban. Ennek során rövid áttekintést ad ezen személyi elvű autonómiák főbb jellemzőiről, illetve a modellt kísérő, fontosabb elméleti és normatív megállapításokról, majd azt a kérdést járja körül, hogy a vizsgált esetek mennyiben képesek elérni a sokszor területileg szétszórta elhelyezkedő csoporttagokat, és őket a közéleti részvételre, a regisztrációra és a kisebbségi választásokon való voksolásra ösztönözni. Továbbá, a várakozásokhoz képest vajon mennyiben növelik, vagy ellenkezőleg, csökkentik a kisebbségi elitek szerepét, és járulnak hozzá az érintett közösségek belső demokráciájához.

⁵ Miran Komac – Petra Roter: The autonomy arrangement in Slovenia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 96.

⁶ Lásd John Coakley (szerk.): *Non-territorial autonomy in divided societies. Comparative perspectives*. Abingdon, Routledge, 2017; Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015; Tove Malloy – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015; Ephraim Nimni (szerk.): *National cultural autonomy and its contemporary critics*. Abingdon, Routledge, 2005; Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013; David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008; David Smith – John Hiden: *Ethnic diversity and the nation state. National cultural autonomy revisited*. London, Routledge, 2012.

A személyi elvű autonómiák főbb jellemzői Közép- és Kelet-Európában

A kérdéssel foglalkozó szakirodalom számára elsöre szembeötlő az a legalábbis látszólagos ellentmondás, hogy a térségben a kommunista örökség részeként továbbra is a nemzetállami modell dominanciája, a kisebbségi ügyek nagyfokú állami kontrollja figyelhető meg. Ennek jegyében a közintézményekre széles körben úgy tekintenek, és úgy is funkcionálnak, mintha a többségi nemzetek kizárólagos tulajdonai lennének,⁷ bebiztosítva így a kisebbségekkel szemben a többségi nyelvek és kultúrák intézményes pozícióit,⁸ miközben a személyi elvű autonómiára – miként fentebb utaltunk rá – mintegy tucatnyi ország hivatkozik. Adódik tehát a feltételezés, hogy a személyi alapú modell azért válhatott több ország számára is vonzóvá, mert az esetben valós, gyakorlati korlátai vannak a kisebbségek számára átadható, velük megosztható hatalomnak,⁹ amit megerősít az, hogy Salat Levente összehasonlító elemzése szerint a vizsgált térségbeli példák inkább csak szimbolikus kompetenciákkal bírnak, amelyek viszont jogilag kellően leszabályozottak.¹⁰ Hozzáteve, hogy kétségtől jelentős különbségek figyelhetők meg az egyes esetek között, hiszen míg a szlovéniai önkormányzati közösségek vétőjoggal rendelkeznek, addig a horvátországi kisebbségi tanácsok és képviselők csupán véleményt nyilváníthatnak bizonyos kérdésekben.

A fentiek alapján ugyanakkor a kérdéssel foglalkozó szakértők arra a következtetésre jutottak, hogy ezeket az autonómiamodelleket jobbra felülről hívták életre, ezáltal is elejét véve, semlegesítve az esetleges messzebb menő kisebbségi igényeket, mintsem hogy a kisebbségek alulról jövő nyomása kényszerítette volna ki őket, bár például a nemzeti tanácsok szerbiai rendszerének kialakításában jelentős volt a magyar kisebbség politikai erőinek és szakértőinek a befolyása. A térség egyik legnagyobb lélekszámú kisebbsége, a romák esetében is kétségtől kevésbé költséges az identitás megőrzésére, a nyelvi-kulturális ügyekre

⁷ Timofey Agarin – Karl Cordell: *Minority rights and minority protection in Europe*. London, Rowman & Littlefield, 2016.

⁸ Csergő Zsuzsa – Ada-Charlotte Regelman: Europeanization and minority political action in Central and Eastern Europe. *Problems of Post-Communism*, 64. (2017), 5. 215–218.

⁹ John Coakley: Approaches to the resolution of ethnic conflict: The strategy of non-territorial autonomy. *International Political Science Review*, 15. (1994), 3. 311.

¹⁰ Salat Levente: Conclusion. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 260–261.

helyezni a hangsúlyt, mintsem komplex, a társadalmi-gazdasági integrációt elősegítő intézkedéseket meghozni.

A felülről való életre hívást támasztja alá egy további nem elhanyagolható körülmény, amely szintén azt látszik igazolni, hogy a személyi elvű autonómiák kialakítását kevésbé a sokszínűség és a kisebbségek igényeinek normatív-igazságossági szempontú kezelése, mint egyéb, instrumentális megfontolások vezérelték, köztük a nemzetközi nyomás, a standardoknak való megfelelési kényszer vagy a belső, reciprocitási elvárások. Rögtön ez utóbbiakkal kapcsolatban széles körben elfogadott például, hogy az 1993-as magyarországi kisebbségi törvény elfogadását jelentős mértékben motiválta a szomszédos országokban élő kisebbségi magyar közösségek helyzete,¹¹ és hasonlóan, a szlovéniai szabályozást is nagyban ösztönözte a főként Ausztriában és Olaszországban élő szlovénok státusa.¹² A szintén az 1990-es évek elején elfogadott észtországi törvény pedig alkalmas lehetett arra, hogy némileg javítsa az ország kedvezőtlen külföldi megítélését, melyet az állampolgársági politikája váltott ki a Szovjetunió évtizedei alatt érkezett bevándorlókkal kapcsolatban.¹³ Végül, de nem utolsósorban, az Európa Tanács és az Európai Unió nyomásának hatására mind Horvátországnak, mind Szerbiának tovább kellett fejlesztenie a kisebbségvédelmi rendszerét Tudman államfő 1999-es halálát,¹⁴ illetve a Milošević-rendszer 2000-es bukását követően.¹⁵

Mindezek tükrében azonban különösen érdekes, hogy ezek a rendszerek vajon mennyiben elégítik ki a kisebbségek igényeit, ők maguk miként tekintenek ezekre a testületekre, azok mennyiben ösztönöznék a közéleti részvételre, a demokratikus képviselői és elszámoltathatóság erősítésére, mennyiben integ-

¹¹ Lásd például Will Kymlicka: National cultural autonomy and international minority rights norms. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 56.

¹² Komac–Roter (2015) i. m. 96.

¹³ David Smith: Challenges of non-territorial autonomy in contemporary Central and Eastern Europe. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013a. 125.

¹⁴ Maria Dicosola: The rights of national minorities in Croatia. In Vizi Balázs – Tóth Norbert – Dobos Edgár (szerk.): *Beyond international conditionality: Local variations of minority representation in Central and South-Eastern Europe*. Baden-Baden, Nomos, 2017. 86–87.

¹⁵ Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 74–75.

ráló a szerepük, és képesek-e megjeleníteni a közösségek belső összetettségét.¹⁶ Másként fogalmazva, mennyiben tekinthetők ezek az autonómiák olyan hatékony struktúráknak, amelyek képesek megszervezni és mobilizálni a közösségeket, hogy elláthassák a képviselőiket a sajátosságaik megőrzése érdekében, vagy ehelyett vagy épp ezzel párhuzamosan, mennyiben eszközei a kisebbségi ügyek állami kontrolljának.

A vizsgált eseteknek azzal a demokratikus-képviselési dilemmával is szembeülniük kell, hogy egyszerre kell eleget tenniük a kisebbségvédelem követelményének, magyarul, hogy csak a kisebbséghez tartozók működhessenek közre a létrehozásukban, de rendelkezzenek a kellő legitimitációval, társadalmi támogatottsággal is a csoportok képviselésére. Közös elemük ez a személyi elvű modellre általában jellemző vonás, hogy elkerülhetetlenül felvetik a csoporthatárok és a hovatartozás kérdéseit, jelesül hogy kinek lehet hozzáférése a kisebbségi intézményekhez, ki vehet részt a kisebbségi választásokon, és mindez miként kerüljön megítélésre, tekintetbe véve az identitások rendkívüli összetettségét, az etnikai adatok érzékeny voltát is. Észtországban és Szlovéniában mindvégig csak két-két, relatíve csekély létszámú közösség, a finn és a svéd, illetve a magyar és az olasz számára tartottak választásokat, és mindkét esetben maguk a kisebbségek vezetik a választói névjegyzéküket. Ezzel szemben Magyarországon a törvény 13 nemzetiséget ismer el, Horvátországban és Szerbiában pedig legalább 20-20 kisebbségi csoport tartott legalább egy alkalommal választásokat. Ezen országokban a névjegyzékek központi állami szerv kezelésében vannak, és mindegyük esetében jelentették már az etnobiznisz gyanúját.

Az érintett kisebbségi közösségek meglehetősen csekély létszámúak: csak a horvátországi szerbek, a szerbiai bosnyákok, magyarok és romák, valamint a magyarországi németek és romák száma haladja meg a százezer főt a hivatalos népszámlálási adatok szerint. Közülük kevesen mobilizálódtak politikai szinten, leginkább saját kisebbségi párt létrehozása révén. Jelentős részben szétszórtan

¹⁶ Ezekről a megállapításokról lásd elsősorban: Alexander Osipov: National cultural autonomy in Russia: A case of symbolic law. *Review of Central and East European Law*, 35. (2010), 1. 27–57.; Alexander Osipov: Non-territorial autonomy during and after communism: In the wrong or right place? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013a), 1. 7–26.; David Smith: Non-territorial cultural autonomy in contemporary Europe: reflections on the revival of an idea. In Keith Breen – Shane O’neill (szerk.): *After the nation? Critical reflections on nationalism and postnationalism*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2010. 84–102.; David Smith: Non-territorial autonomy and political community in contemporary Central and Eastern Europe. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013b), 1. 27–55.

élnék az országok területén, és gyakorta a nyelvi-kulturális asszimiláció előrehaladott fokán állnak, illetve olyan többes, elmosódó vagy épp vitatott identitásokkal bírnak, amelyek következtében világos csoportthatárok aligha húzhatók meg. Többeknek ráadásul történeti traumákkal vagy napjainkban is negatív attitűdökkel, hátrányos megkülönböztetéssel kell megküzdeniük.

A Balkánon különösen számos módozata figyelhető meg annak, hogy az állami politikák miként képesek beavatkozni nemcsak a csoportközi, hanem a csoporton belüli viszonyokba, többek között új identitások hivatalos elismerésével és támogatásával,¹⁷ amely táptalajává válhat az alcsoportok közötti vitáknak, versengésnek és etnikai túllicitálásnak is. A regisztráció következtében ráadásul az etnicitás óhatatlanul átpolitizálódik, és egy kötelező, megosztó és előíró kategóriává is válik. Mindezek hatására számos esetben komoly kihívás a kisebbségek számára, hogy miként ériék el és mozgósítsák a kevésbé aktív, a közösséghez lazább szálakkal kapcsolódó tagokat. A regisztrációs folyamat és maga a szavazás, kiváltképp, ha az a helyhatóságitól eltérő napon és eltérő szavazóhelyiségben történik, különös terhet jelenthet a csoporttagok számára.¹⁸

Mindeközben a vizsgált rendszerek némileg eltérő célokkal, feladatokkal és kihívásokkal szembesülnek az intézményi és társadalmi környezetből és a kisebbségek sajátosságaiból adódóan. Észtországban és Szerbiában a tanácsokat kizárólag csak országos szinten választják arányos-listás rendszerben, míg Horvátországban és Szlovéniában az alsóbb, járási-települési szinten is létrehozhatók testületek többségi választási szisztéma szerint. Főszabályként mind az öt országban közvetlen választásokat tartanak, egyedül Szerbiában választották 2010-ig közvetett módon, elektorok útján a nemzeti tanácsokat,¹⁹ illetve egyes szinteket továbbra is így hívhatnak életre: a kisebbségi tanácsok és képviselők koordinációit Horvátországban, az önkormányzati közösségek csúciszervét Szlovéniában, valamint 2014-ig Magyarországon az országos nemzeti önkormányzatokat. Mandátumuk három esetben négy, Észtországban három, míg Magyarországon 2014 óta öt évre szól.

¹⁷ Jan Muš – Mirella Korzeniewska-Wiszniewska: Divide et impera principle. Minority oriented state policy in the Balkans. *New Balkan Politics*, (2013), 13. 73–89.

¹⁸ Jóhanna Kristín Birnir: *Ethnicity and electoral politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

¹⁹ Szerbiában akkor lehet közvetlen nemzeti tanácsi választásokat tartani, ha az adott kisebbséghez tartozók legkevesebb 40 százaléka nyilvántartásba vetette magát. Ennek hiányában a tanácsokat továbbra is létre lehet hozni közvetett úton, ahogy azt a legutóbbi, 2018-as választásokon a horvát, a macedón, a montenegrói és az orosz közösségek tették.

A személyi elvű autonómiával kapcsolatos főbb elméleti-normatív várakozások

A számos térségbeli kisebbség által is követelt területi autonómiát az államok sokasága ismert módon a nemzeti önrendelkezés valamilyen szintjével azonosítja, a secesszió melegágyának és a területi integritást veszélyeztető tényezőnek tartja, és ezért utasítja el annak biztosítását.²⁰ A személyi elvű konstrukciót pedig van, aki ebből is fakadóan az önrendelkezési jog alternatívájaként ábrázolta a bipoláris rend felbomlása után,²¹ amely elkerüli a területi autonómia bevezetésének magas költségeit, vagy éppen morális alapon utasítja el a területi jellegű követeléseket.²² Egyik vezető képviselője, Ephraim Nimni szerint a személyi elvű autonómia alkalmas a kisebbség fogalmának, a modern nemzetállam termékének meghaladására, amikor a szabad, egyéni akaratnyilvánítás alapján, szerves úton jön létre az egyének és közösségek autonóm és demokratikus szervezete, amely közösségi jogokkal rendelkezik, és egyenlően részesül a forrásokból. Ideális esetben csökkenti az elitek szerepét, lehetővé teszi a befogadóbb, működőképes, csoporton belüli, belső demokráciát a vita lehetőségének megteremtésével, és ezáltal növeli a csoportok közötti együttműködést is. Egy ilyen szerveződésszerű álláspontja szerint jobb esélyekkel bír a transznacionális és globalizációs korszakban, miközben elejét veszi a nemzetállamot hagyományosan fenyegető szeparatista nacionalizmusnak. Nimni leszögezi ugyanakkor, hogy az autonómia nem jelent egyúttal valamiféle belső szegregációt, hanem a sokszínűség fenntartásának és legitimitásának egyik eszköze a közéletben,²³ ilyenformán inkább akkomodációs, mint integrációs megközelítésnek minősíthető.²⁴

²⁰ Vizi Balázs: Minority groups and autonomy from an international political perspective. In Gál Kinga (szerk.): *Minority governance in Europe*. Budapest, LGI, 2002. 49.

²¹ Steven C. Roach: Minority rights and the dialectics of the nation: Otto Bauer's theory of the nation and its contributions to multicultural theory and globalization. *Human Rights Review*, 6. (2004), 1. 91–105.

²² Kymlicka (2008) i. m. 49–51.

²³ Ephraim Nimni: National-cultural autonomy as an alternative to minority territorial nationalism. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 18–24.

²⁴ John McGarry – Brendan O'Leary – Richard Simeon: Integration or accommodation? The enduring debate in conflict regulation. In Sujit Choudhry (szerk.): *Constitutional design for divided societies: Integration or accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008. 41–88.

Aviel Roshwald ezzel szemben azt állítja, hogy egy túlon túl kifejlett autonómiastruktúra gyengítheti az össztársadalmi kohéziót, a közös kulturális minimumot, nem segíti elő a kisebbségek társadalmi integrációját, és akár még tovább marginalizálhatja is őket.²⁵ Geneviève Nootens szerint abban az esetben lehet különös értéke a személyi elvű autonómiának, ha képes meghaladni a diverzitás kezelésének biztonságpolitikai szemléletét, és a kisebbségeket többé nem biztonsági veszélyforrásként kezelik. Az autonómiának a kellő jogokkal, kompetenciákkal és kapacitásokkal is fel kell ruháznia a közösségeket annak érdekében, hogy egyenlően vehessenek részt a közügyek intézésében. Végül kérdés, hogy hosszabb távon képes-e egy befogadóbb politikai közösséget megteremteni mindezek által.²⁶ Ez utóbbi aspektushoz hozzátehetjük azt a kérdést, hogy a személyi elvű autonómiák mennyiben képesek a kisebbségek egészét integrálni, és a belső összetettségüket, a különböző szegmenseket megjeleníteni képviseleti szintjeiken.

Mint érzékelhető volt, a modellel kapcsolatos fenti elméleti-normatív állítások némelyike már önmagában vitát válthat ki, nem beszélve arról, ha ezeket az elvárásokat a létező kisebbségi önkormányzati/tanácsi rendszerek megoldásaival, kompetenciáival és működési tapasztalataival vetjük össze. Szembeötlő, hogy a gyakorlatban a kialakított példák többnyire a hagyományos, területi háttérrel, települési hálózattal rendelkező nemzeti kisebbségeket célozzák meg,²⁷ amelyek közül egyesek akár területi igényekkel is fellelphetnek. A különböző elméleti megközelítések mellett, különböző kontextusokban működő és sok tekintetben igencsak eltérő megoldásokról azonban meglehetősen kevés az empirikus és összehasonlító elemzés, amelynek következtében Alexander Osipov szerint meg is kérdőjelezhető a személyi elvű autonómiának leíró és elemzési eszközként való használata. Álláspontja szerint ezért nagyobb hangsúlyt kellene inkább

²⁵ Aviel Roshwald: Between balkanization and banalization: Dilemmas of ethno-cultural diversity. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 38.

²⁶ Geneviève Nootens: Can non-territorial autonomy bring an added value to theoretic and policy-oriented analysis of ethnic politics? In Tove Malloy – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 34.

²⁷ Kymlicka (2008) i. m. 52.

fektetni az összetevők, az intézményi szerkezet, a kompetenciák, illetve a csoporttagság meghatározásának vizsgálatára.²⁸

A személyi elvű autonómiák integratív kapacitása

A kisebbségi önkormányzati/tanácsi választásokon az aktív és passzív választó jog rendszerint azon nagykorúak és a legtöbb esetben az illető országok azon állampolgárai számára van fenntartva, akik valamely elismert kisebbséghez tartoznak, és ezen kötődésüket kinyilvánítják a kisebbségi választói névjegyzékbe való feliratkozással. Számos helyen az állampolgárság követelménye már önmagában komoly nehézség elé állít bizonyos közösségeket, például a visszatérő horvátországi szerbeket. Ezen előírás alól Szlovénia és 2014-ben Magyarország volt a kivétel: előbbinél az úgynevezett etnikailag vegyesen lakott területeken letelepedett, a magyar vagy az olasz közösséghez tartozó külföldi állampolgárok is részt vehetnek a választásokon. Az erős területi elem, a hivatalosan meghatározott vegyes terület ugyanakkor nem szükségszerűen fedi le egy község teljes területét: a muravidéki Salovci (Sal) községen belül például egyedül Domonkosfa számít magyarlakta településnek, ahol így kisebbségi választásokat is rendeznek, illetve a szlovén tengerpartnak is csak egy szűkebb sávja, így például Koper kikötővárosnak korántsem a teljes közigazgatási területe minősül az olasz kisebbség által lakott résznek. Bár mind a magyar, mind az olasz közösség területileg meglehetősen koncentráltan él, a vegyes területen kívül élők így nem vehetnek részt a kisebbségi választásokon.

Ahol települési vagy járási szinten tartanak még választásokat (Horvátországban és Magyarországon), ott szükségszerű, hogy a választások kiírásának feltételül bizonyos létszámküszöböket szabjanak meg, például a regisztrált szavazói vagy a népszámláláson kimutatott minimális népességszámot. A küszöb bevezetése viszont olyan helyzeteket eredményezhet, hogy a területi szétszórtság, a szervezettség és a mobilizáció alacsony szintje következtében egyes helyeken a kisebbséghez tartozók nem tudják megválasztani a helyi

²⁸ Alexander Osipov: Non-territorial autonomy as a way to diversity policies: The case of Russia. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013b. 133.; Alexander Osipov: *Changing the angle: Does the notion of non-territorial autonomy stand on solid ground?* European Centre for Minority Issues, 2013c. (ECMI Brief, No. 29.).

képviselőiket, és ezáltal a kisebbségi intézményekhez és jogokhoz is korlátozottá válik a hozzáférésük. Magyarországon például a legutóbbi, 2014-es választásokon átlagban 10 százalék alatt maradt ezen regisztráltak aránya a nemzetiségek körében, de az ukránok esetében meghaladta a 34 százalékot is. A szerbiai országos szintű és arányos rendszerben ilyen kihívással nem kell szembesülni: a regisztrált kisebbségi választónak a lakóhelyén, legyen az bárhol az ország területén, le kell tudnia szavazni a nemzeti tanácsára. A fent említett tényezők hatására ugyanakkor a közösségek számottevő része maradhat távol a kisebbségi választásoktól, amelyet a regisztrációs és a népszámlálási adatok összevetése jelez (1. táblázat) – hozzátéve, hogy az utóbbiak olyanokat is összeírnak, főként kiskorúakat, akik nem rendelkeznek még választójoggal.

1. táblázat: A kisebbségekhez tartozók száma Horvátországban, Magyarországon és Szerbiában a 2011-es népszámlálások alapján, a regisztrált és választani tudó kisebbségi szavazók száma Horvátországban, illetve az összes regisztrált kisebbségi választó száma Magyarországon és Szerbiában az utolsó kisebbségi választásokon

Kisebbség	Horvátország		Magyarország		Szerbia	
	2011-es cenzus	2019-es választás	2011-es cenzus	2014-es választás	2011-es cenzus	2018-as választás
Albán	17 513	13 916	–	–	5 809	36 456
Askáli	–	–	–	–	n. a.	2 708
Bolgár	350	93	6 272	1 355	18 543	18 201
Bosnyák	31 479	12 817	–	–	145 278	106 326
Bunjevác	–	–	–	–	16 706	7 849
Cseh	9 641	6 717	–	–	n. a.	1 483
Egyiptomi	–	–	–	–	n. a.	3 893
Görög	–	–	4 642	1 744	n. a.	2 458
Horvát	–	–	26 774	10 637	57 900	n. a.
Lengyel	672	123	7 001	2 246	–	345
Macedón	4 138	3 090	–	–	22 755	n. a.
Magyar	14 048	10 902	–	–	253 889	129 471
Montenegrói	4 517	3 168	–	–	38 527	n. a.
Német	2 965	1 094	185 696	40 906	4 064	2 592
Olasz	17 807	16 984	–	–	–	–
Orosz	1 279	597	–	–	3 247	–

Kisebbség	Horvátország		Magyarország		Szerbia	
	2011-es cenzus	2019-es választás	2011-es cenzus	2014-es választás	2011-es cenzus	2018-as választás
Oszttrák	297	31	–	–	–	–
Örmény	–	–	3 571	2 399	–	–
Roma	16 975	11 877	315 583	157 902	147 604	66 570
Román	435	–	35 641	5 088	29 332	20 391
Ruszin	1 936	1 299	3 882	3 107	14 246	7 934
Szerb	186 633	170 406	10 038	1 689	–	–
Szlovák	4 753	2 856	35 208	12 211	52 750	29 509
Szlovén	10 517	6 452	2 820	692	4 033	2 128
Török	367	69	–	–	–	–
Ukrán	1 878	1 084	7 396	1 012	4 903	2 677
Vlach	29	–	–	–	35 330	26 584
Zsidó	509	184	–	–	–	–

Forrás: a horvát, a magyar és a szerb választási és statisztikai hivatali adatok alapján (lásd Felhasznált irodalom) a szerző szerkesztése

Ráadásul az országok és a kisebbségek többsége esetében csökkenő tendenciát mutat a regisztrált választók száma: Horvátországban 2011-ben érte el a csúcsot jelentő 361 ezer főt, de a szám 2019-re 163 ezerre csökkent, és egyedül az albán, a bosnyák és a roma választói kör nagysága nőtt folyamatosan, ciklusról ciklusra. A szerb kisebbség önmagában több mint 100 ezer választót veszített el másfél évtized alatt. Ezzel szemben Szerbiában a 2010-es nemzeti tanácsi választásokra regisztrált mintegy 436 ezer szavazó száma 2018-ra 465 ezerre emelkedett, de itt is az olyan hagyományos közösségek, mint a bunyevácok, a magyarok, a ruszinok, a szlovákok vagy a vlachok szűkülő személyi kört mutatnak.

A regisztráción túlmenően az is fontos, hogy a közösségek vezetői és szervezetei miként igyekeznek részvételre ösztönözni a csoporttagokat. Az egyének választási részvételére ugyanakkor tényezők sora van hatással a társadalmi-gazdasági helyzetüktől kezdve az intézményi környezet korlátozó vagy ösztönző hatásán át egészen addig, hogy racionálisan megfontolva mennyi értelmét, hasznát látják a voksuknak. A kisebbségi választásokon viszont kevésbé látszódik igazolódni a választási szakirodalom azon állítása, hogy az arányos rendszerek és a versengő listák indulása jelentősebb részvételt eredményezne. Jelen esetben jóval komolyabb befolyással bír ugyanis a választás napjának kitűzése, valamint a szavazóhelyiség elhelyezkedése: általánosságban, ha a választásokat a hely-

hatóságival azonos napon, még ha eltérő helyiségben rendezték is, az nagyobb részvételt vont maga után, ahogy az Magyarországon és Szlovéniában kimutatható volt (2. táblázat). A választói részvétel ügye leginkább Horvátországban szembetűnő, ahol különösen alacsony értékeket regisztráltak, valószínűleg a kisebbségi testületek nem egyértelmű és gyenge feladat- és hatásköre, a települési önkormányzatok támogatásának hiánya, valamint az eltérő időpontban történő rendezés miatt.²⁹ Szerbiában az összességében növekvő számú regisztrált szavazó mellett a kisebbségek többségénél hullámzó vagy csökkenő részvétel figyelhető meg az egyes ciklusok között.

2. táblázat: Választói részvétel a legutóbbi kisebbségi választásokon (%)

Kisebbség	Horvátország (2019)	Észtország (2016)	Magyarország (2014)	Szerbia (2018)	Szlovénia (2018)
Albán	13	–	–	39	–
Askáli	–	–	–	45	–
Bolgár	2	–	56	57	–
Bosnyák	23	–	–	52	–
Bunyevác	–	–	–	26	–
Cseh	17	–	–	59	–
Egyiptomi	–	–	–	56	–
Görög	–	–	73	13	–
Horvát	–	–	68	–	–
Lengyel	39	–	70	45	–
Macedón	11	–	–	–	–
Magyar	34	–	–	37	65
Montenegrói	6	–	–	–	–
Német	14	–	61	47	–
Olasz	8	–	–	–	62
Orosz	23	–	–	–	–
Osztrák	10	–	–	–	–
Örmény	–	–	59	–	–
Roma	27	–	54	50	–

²⁹ Antonija Petričević: Non-territorial autonomy in Croatia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 63–64.

Kisebbség	Horvátország (2019)	Észtország (2016)	Magyarország (2014)	Szerbia (2018)	Szlovénia (2018)
Román	–	–	65	48	–
Ruszin	16	–	74	51	–
Svéd	–	54	–	–	–
Szerb	10	–	58	–	–
Szlovák	16	–	68	34	–
Szlovén	5	–	63	29	–
Török	7	–	–	–	–
Ukrán	18	–	41	41	–
Vlach	–	–	–	54	–
Zsidó	18	–	–	–	–

Forrás: az országok hivatalos választási (lásd Felhasznált irodalom), Szlovénia esetében községi honlapok adatai alapján a szerző szerkesztése

Az elitek szerepe a személyi elvű autonómiákban

A kisebbségi választásokon nem csupán a választóknak, hanem a jelölteknek és a jelölő szervezeteknek is eleget kell tenniük bizonyos feltételeknek: főszabályként azok a személyek választhatók, akik rendelkeznek szavazati joggal. Kisebbségi szervezetek (Szerbiában kisebbségi pártok is), illetve – Magyarország kivételével – a választók egy-egy csoportja is állíthat független jelöltet. A különböző szinteken induló jelöltek és listák száma azonban aligha mutat összefüggést a választási formulával, sokkal inkább a csoport nagysága, területi koncentráltsága, a belső törésvonalak, a külső befolyásolási hatások, illetve az egyéni ambíciók és a racionális mérlegelések szabhatják meg azt, hogy hány szervezet és jelölt indul. A választások elviekben azt feltételeznék, hogy mivel a képviselők hatalmat gyakorolnak, döntéseket hoznak, ezért a választók ne csupán megválaszthassák, hanem ki is választthassák a képviselőiket, azaz legyen választási lehetőségük különböző jelöltek, szervezetek és alternatívák között, de a valóságban a kisebbségi választások meglehetősen nonkompetitívek, azaz jobbra a jelölő szervezetek előzetes döntéseinek, a jelöltállításának a választói megerősítése történik. Többségi rendszerekben sok esetben a szavazók csak ugyanannyi jelöltre adhatják a voksukat, mint amennyi a betöltendő helyek száma, illetve listás rendszerekben is sokszor csak egyetlen listát részesíthetnek támogatásban. Mindeközben természetesen az ezzel összefüggő kérdés, hogy elvárható-e egyáltalán, szükségszerű-e, hogy

a legtöbbször relatíve csekély létszámú és szétszórt kisebbségek körében valódi, téttel bíró választási verseny bontakozzon ki.

A 2019. május eleji horvátországi választásokon nagyobb választási lehetősége a szavazóknak inkább csak a fővárosi-megyei szintű tanácsok esetében volt, de hat közösség esetében egyetlen szinten (megye, város, község) sem. A különböző szervezetek vagy a szervezetek és a független jelöltek közötti komolyabb verseny leginkább csak a bosnyákok és a ruszinok, míg mérsékeltebb verseny az albánok, macedónok, magyarok, olaszok, romák és szerbek soraiban alakult ki. Egy másik többségi szisztéma, a szlovéniai pedig arra szolgáltat példát, hogy a kisebb létszámú, de az adriai kikötővárosokban élő olasz közösség jóval több jelöltet állított, mint a számbelileg jelentősebb, ugyanakkor inkább vidéki környezetben élő muravidéki magyarság. Más országokban a jelöltek és jelölő szervezetek számának csökkenése is megfigyelhető mindezzel párhuzamosan, például a választási szigorítások hatására Magyarországon. De Szerbiában is, míg 2010-ben 16 kisebbség tartott közvetlen nemzeti tanácsi választást összesen 77 listával, 2014-ben a számuk 17-re és 82-re módosult, hogy aztán 2018-ra 58 listára csökkenjen, de immár 18 közösség esetében. A csökkenés vagy stagnálás nem csupán azon kisebbségek esetében figyelhető meg, amelyeknél a regisztráltak száma is csökkent, ami első ránézésre a szervezeti világ fokozatos stabilizálódására, konszolidációjára utalhat, de ennél árnyaltabb a helyzet. Amennyiben összevetjük a hasonló, arányos-listás rendszerben létrehozott magyarországi országos nemzetiségi önkormányzatok választását a szerbiai nemzeti tanácsokéval, látható, hogy a régebb óta fennálló magyarországi szervezetben, az 5 százalékos mandátumszerzési küszöb hatására is, az önkormányzatokat általában vagy a legmeghatározóbb szervezetek dominálják, vagy a kisebbek vannak közel egyenlően képviselve, míg Szerbiában a küszöb hiánya jóval kiegyensúlyozottabb képviseletet eredményez. Kérdés e vonatkozásban, hogy az arányos választási szisztéma mennyiben ösztönöz a különbségek hangsúlyozására, és ezáltal egy fragmentált szervezeti világ kialakulására/megerősítésére, vagy ellenkezőleg, a jobban beágyazott szereplőket és a koalíciókötést pártolja. E tekintetben megfigyelhető, hogy a szerbiai rendszer sokszínűbb képviseletet alakít ki, vagy adott kisebbségek esetében leképezi a már eleve meglévő, összetett szervezeti viszonyokat. Jóval jelentősebb a nemzeti tanácsok összetételének a változása, a választási illékonyosság (*volatility*) is az egyes ciklusok között (3. táblázat), bár e téren látható, hogy még ha egyes nemzeti tanácsokban teljesen le is cserélődtek a szervezetek, a képviselők tekintélyes részét újraválasztották a 2018-as választásokon, ha más szervezeti színekben, új elnevezésű listákon is.

3. táblázat: A magyarországi országos nemzetiségi önkormányzatok és a szerbiai közvetlen nemzeti tanácsok választásai, 2010–2018 (Pedersen-index)³⁰

Kisebbség	Magyarország 2010–2014	Szerbia 2010–2014	Szerbia 2014–2018	Újraválasztási arány (%)
	Index	Index	Index	
Albán	–	100	83,5	13
Askáli	–	56	74,5	46
Bolgár	0	83	51	63
Bosnyák	–	100	100	21
Bunjevác	–	56,5	75,5	68
Cseh	–	33	100	33
Egyiptomi	–	18	100	40
Görög	43	80	100	33
Horvát	36	–	–	–
Lengyel	31	–	–	–
Magyar	–	18,5	16	31
Német	0	77,5	22,5	53
Örmény	34	–	–	–
Roma	25	91,5	100	14
Román	86,5	77	100	34
Ruszin	21,5	50,5	100	21
Szerb	0	–	–	–
Szlovák	31	81	63	31
Szlovén	0	–	44	53
Ukrán	39	88	91,5	26
Vlach	–	70	23	34

Forrás: a szerző szerkesztése

³⁰ A Pedersen-index egy széles körben használt mérőszám a választási illékonyság, változás mérésére: minél magasabb az érték, annál magasabb az illékonyság, nagyobb a változás a testület összetételében. Nullához közelít, ha a korábbi választáshoz képest egyetlen párt sem nyert és veszített helyet, míg százhoz, amikor az összes párt lecserélődött újakra. Az index csak a szervezeti pozíciókat méri, nem a képviselők személyét, akik az egyes választásokon különböző szervezetek színeiben indulhattak, és szerezhettek mandátumot.

Következtetések

A tanulmány fő célkitűzése az volt, hogy főbb vonalakban bemutassa és elemezze, hogy a személyi elvű kisebbségi autonómiákkal kapcsolatban kifejtett főbb elméleti és normatív elvárások miként ragadhatók meg és értelmezhetők a gyakorlatban, adott kisebbségi viszonyok között. Ezeken kívül is, a választott modellt alkalmazó öt közép- és délkelet-európai ország esetében meglehetősen kevés eredmény áll rendelkezésre arról, hogy a kisebbségi választások milyen hatással vannak a csoporton belüli folyamatokra, a választói magatartásra, ideértve a választási regisztráció eleve összetett kérdését, a választási részvételt, az arányosság mértékét vagy a testületek összetételének változásait – figyelembe véve az érintett közösségek sajátosságait is. A tanulmány ezen hiányok legalább részbeni orvoslására tett kísérletet, miközben a fenti folyamatok alaposabb feltárást, további kutatómunkát igényelnek. Belátható viszont, hogy nem csupán a kisebbségek közéleti részvételére vannak mindezek komoly hatással, hanem végső soron befolyásolják maguknak a közösségeknek a jövőbeli kilátásait is.

Az elemzés kimutatta viszont, hogy a népszámlálási adatokkal összevetve, amelyek szintén kellő óvatosságra adnak okot, a vizsgált személyi elvű rendszerek csak részben tudják lefedni a potenciális csoporttagokat, talán leginkább Szlovénia kivételével, ahol mindkét érintett közösség meglehetősen koncentráltan helyezkedik el. Szerbia kivételével ráadásul összességében csökkenő tendenciát mutat a regisztrált kisebbségi választók száma. Mindehhez a nagyobb lélekszámú kisebbségi csoportokkal rendelkező országokban relatíve alacsony vagy csökkenő választási részvétel is társult (Horvátország és Szerbia), míg érdekes módon Magyarországon nőtt a részvétel. Az okok alaposabb feltárása jövőbeli feladat, de összességében e körülmények kétségesse teszik, hogy – az egyéb tényezőket, a természetes fogyást is figyelembe véve – ezek a szerkezetek alkalmasak-e az asszimilációs, illetve nem egy esetben az elvándorlási folyamatok megállítására vagy lassítására. Közben pedig a választóknak meglehetősen korlátozott a választási lehetőségük, és a választási rendszerek leginkább a már meglévő és meghatározó szervezetek és élitek pozícióit erősítik.

Felhasznált irodalom

- Agarin, Timofey – Karl Cordell: *Minority rights and minority protection in Europe*. London, Rowman & Littlefield, 2016.
- Birñir, Jóhanna Kristín: *Ethnicity and electoral politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.
- Coakley, John: Approaches to the resolution of ethnic conflict: The strategy of non-territorial autonomy. *International Political Science Review*, 15. (1994), 3. 297–314.
- Coakley, John (szerk.): *Non-territorial autonomy in divided societies. Comparative perspectives*. Abingdon, Routledge, 2017.
- Croatian Bureau of Statistics. Online: <https://www.dzs.hr/>
- Csergő Zsuzsa – Ada-Charlotte Regelmann: Europeanization and minority political action in Central and Eastern Europe. *Problems of Post-Communism*, 64. (2017), 5. 215–218.
- Dicosola, Maria: The rights of national minorities in Croatia. In Vizi Balázs – Tóth Norbert – Dobos Edgár (szerk.): *Beyond international conditionality: Local variations of minority representation in Central and South-Eastern Europe*. Baden-Baden, Nomos, 2017. 79–100.
- Eestirootslaste Kultuuriomavalitsu, Val 2016. Online: <http://www.eestirootslane.ee/sv/2016>
- Heintze, Hans-Joachim: On the legal understanding of autonomy. In Markku Suksi (szerk.): *Autonomy: applications and implications*. The Hague, Kluwer Law International, 1998. 7–32.
- Komac, Miran – Petra Roter: The autonomy arrangement in Slovenia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 93–115.
- Korhecz Tamás: National Minority Councils in Serbia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 69–91.
- Központi Statisztikai Hivatal: *1.1 A népesség a nemzetiségi hovatartozást befolyásoló tényezők szerint*. 2011. Online: www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/nemzetiseg/09_01_01.xls

- Kymlicka, Will: National cultural autonomy and international minority rights norms. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 43–57.
- Law on minority rights and freedoms*. 2006. Online: www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/102854/124511/F1020729789/MGO102854%20Eng.pdf
- Malloy, Tove – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015.
- Malloy, Tove – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015.
- McGarry, John – Brendan O’Leary – Richard Simeon: Integration or accommodation? The enduring debate in conflict regulation. In Sujit Choudhry (szerk.): *Constitutional design for divided societies: Integration or accommodation?* Oxford, Oxford University Press, 2008. 41–88.
- Muš, Jan – Mirella Korzeniewska-Wiszniewska: Divide et impera principle. Minority oriented state policy in the Balkans. *New Balkan Politics*, (2013), 13. 73–89.
- Nemzeti Választási Iroda. Online: www.valasztas.hu/
- Nimni, Ephraim (szerk.): *National cultural autonomy and its contemporary critics*. Abingdon, Routledge, 2005.
- Nimni, Ephraim: National-cultural autonomy as an alternative to minority territorial nationalism. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 9–28.
- Nimni, Ephraim: The conceptual challenge of non-territorial autonomy. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013. 1–24.
- Nimni, Ephraim – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013.
- Nootens, Geneviève: Can non-territorial autonomy bring an added value to theoretic and policy-oriented analysis of ethnic politics? In Tove Malloy – Francesco Palermo (szerk.): *Minority accommodation through territorial and non-territorial autonomy*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 33–55.
- Osipov, Alexander: National cultural autonomy in Russia: A case of symbolic law. *Review of Central and East European Law*, 35. (2010), 1. 27–57.
- Osipov, Alexander: Non-territorial autonomy during and after communism: In the wrong or right place? *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013a), 1. 7–26.

- Osipov, Alexander: Non-territorial autonomy as a way to diversity policies: The case of Russia. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013b. 133–148.
- Osipov, Alexander: *Changing the angle: Does the notion of non-territorial autonomy stand on solid ground?* European Centre for Minority Issues, 2013c. (ECMI Brief, No. 29.) Online: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.26947.60967>
- Petričušić, Antonija: Non-territorial autonomy in Croatia. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 53–68.
- Republic Electoral Commission of the Republic of Serbia: Izbori za članove nacionalnih saveta nacionalnih manjina, održani 2014. godine. Online: www.rik.parlament.gov.rs/latinica/arhiva-izbori-za-nacionalne-savete.php
- Roach, Steven C.: Minority rights and the dialectics of the nation: Otto Bauer's theory of the nation and its contributions to multicultural theory and globalization. *Human Rights Review*, 6. (2004), 1. 91–105.
- Roshwald, Aviel: Between balkanization and banalization: Dilemmas of ethno-cultural diversity. In David Smith – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008. 29–42.
- Salat Levente: Conclusion. In Tove Malloy – Alexander Osipov – Vizi Balázs (szerk.): *Managing diversity through non-territorial autonomy. Assessing advantages, deficiencies, and risks*. Oxford, Oxford University Press, 2015. 249–273.
- Smith, David: Non-territorial cultural autonomy in contemporary Europe: reflections on the revival of an idea. In Keith Breen – Shane O'Neill (szerk.): *After the nation? Critical reflections on nationalism and postnationalism*. Palgrave Macmillian, Basingstoke, 2010. 84–102.
- Smith, David: Challenges of non-territorial autonomy in contemporary Central and Eastern Europe. In Ephraim Nimni – Alexander Osipov – David J. Smith (szerk.): *The challenge of non-territorial autonomy: Theory and practice*. Oxford, Peter Lang, 2013a. 117–132.
- Smith, David: Non-territorial autonomy and political community in contemporary Central and Eastern Europe. *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 12. (2013b), 1. 27–55.

Dobos Balázs

Smith, David – Karl Cordell (szerk.): *Cultural autonomy in contemporary Europe*. London, Routledge, 2008.

Smith, David – John Hiden: *Ethnic diversity and the nation state. National cultural autonomy revisited*. London, Routledge, 2012.

State Electoral Commission of the Republic of Croatia. Online: www.izbori.hr

Statistical Office of the Republic of Serbia: *2011 census of population, households and dwellings in the Republic of Serbia*. Belgrade, 2012. 24–89. Online: media.popis2011.stat.rs/2014/eksel/Opstine/1_Stanovnistvo%20prema%20nacionalnoj%20pripadnosti%20i%20polu,%20po%20opstinama&gradovima.xls

Vizi Balázs: Minority groups and autonomy from an international political perspective. In Gál Kinga (szerk.): *Minority governance in Europe*. Budapest, LGI, 2002. 39–54.